

X

ZMIANY SUGESTYBILNOŚCI INTERROGATYWNEJ W CIĄGU ŻYCIA

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zaobserwować można duże zainteresowanie badaczy zagadnieniem związku między wiekiem a podatnością na efekt dezinformacji, czyli zniekształceniami zeznań pamięciowych wywołanymi tym, że do świadka naocznego docierają nieprawdziwe informacje dotyczące zdarzenia, które obserwował. Jak stwierdzają Ceci i Bruck (1993), w ciągu ostatnich 10 lat na temat różnic między dorosłymi i dziećmi w tym zakresie opublikowano więcej artykułów i książek niż kiedykolwiek wcześniej, chociaż badania na ten temat prowadzono już na początku XX wieku.

Badania dotyczące związku wieku z podatnością na efekt dezinformacji prowadzone są zarówno w paradygmacie psychologii ogólnej, w którym poszukuje się na przykład właściwości dezinformacji lub jej nadawcy, determinujących wielkość powstających zniekształceń, jak i w paradygmacie różnic indywidualnych, który traktuje podatność na dezinformację jako względnie stałą cechę indywidualną (Schooler i Loftus, 1986). Niniejszy artykuł związany jest z tym drugim podejściem i dotyczy zmian, jakie zachodzą w toku życia (całego życia – od wieku dziecięcego do podeszłego) w zakresie sugestybilności interrogatywnej – cechy indywidualnej dotyczącej skłonności do akceptowania przez świadka dezinformacji zawartej w pytaniach przesłuchującego (Gudjonsson, 1984, 1987, 1997).

Poniżej zostanie najpierw omówiona sugestybilność interrogatywna oraz narzędzia służące do jej pomiaru – Skale Sugestybilności Interrogatywnej (Gudjonsson, 1984, 1987, 1997), następnie przedstawione zostaną badania zawierające dane na temat sugestybilności interrogatywnej u osób w różnym wieku, wreszcie wyniki wykonanej przez nas metaanalizy, podsumowującej te dane.

□ 1. Sugestybilność interrogatywna – definicja i pomiar

Termin „sugestybilność¹ interrogatywna” odnosi się do względnie stałej cechy indywidualnej, związanej z tendencją do ulegania sugestywnemu sposobowi przesłuchania. Gudjonsson i Clark (1986) zdefiniowali ją jako „stopień, w jakim, w ramach zamkniętej interakcji społecznej, ludzie akceptują informacje przekazywane im w trakcie formalnego przesłuchania, co w rezultacie przejawia się w ich odpowiedziach” (s. 84). Model Gudjonssona i Clarka (1986) obejmuje dwa rodzaje sugestybilności interrogatywnej: Uleganie Sugestiom (*Yield*) i Zmiany Odpowiedzi (*Shift*). Uleganie Sugestiom związane jest z tendencją do akceptowania przesłanek zawartych w pytaniach. Na przykład pytanie: „Czy okulary kobiety zostały stłuczone w walce?” zakłada, że kobieta, o której mowa, nosiła okulary i „podsuwa” logiczną odpowiedź, że zostały one stłuczone. Zmiany odpowiedzi natomiast odnoszą się do tendencji do zmieniania zeznań pod wpływem informacji zwrotnej, że dotychczasowe odpowiedzi były niezadowolające. Negatywna informacja zwrotna została przez Gudjonssona i Clarka (1986) zdefiniowana jako „sygnał przekazany przez przesłuchującego świadkowi, po udzieleniu przez niego odpowiedzi na pytanie lub serię pytań, w celu wzmocnienia lub zmiany dalszych odpowiedzi udzielanych przez świadka” (s. 93–94). Gudjonsson i Clark podkreślają, że sygnał, o którym w tej definicji mowa, powinien być rozumiany szeroko – może on mieć postać werbalną, ale może też być niewerbalny – na przykład mimika albo ton głosu mogą być oznaką dla badanego, że przesłuchujący nie jest zadowolony z jakości jego zeznań. Nawet sam fakt powtórzenia pewnego pytania może być negatywną informacją zwrotną.

W celu mierzenia obydwu aspektów tak rozumianej sugestybilności, Gudjonsson skonstruował narzędzia, znane jako Skale Sugestybilności Gudjonssona (*Gudjonsson Suggestibility Scales*, Gudjonsson, 1984, 1987, 1997). Procedura ta, którą badanemu przedstawia się jako narzędzie służące do badania jakości pamięci, polega na tym, że na wstępie odtwarza się z taśmy albo odczytuje krótką historyjkę, a następnie prosi się badanego o opowiedzenie wszystkiego, co z tej historyjki zapamiętał. Ilość zapamiętanych informacji można zmierzyć, uzyskując wskaźnik Odtwarzania Bezpośredniego. Następnie, po 50 minutach przerwy, badanego ponownie prosi się o opowiedzenie treści historyjki, a następnie zadaje mu się 20 pytań, z których 15 w subtelny sposób wprowadza go w błąd. Na przykład pytanie brzmi: „Czy kobieta miała jedno, czy dwoje dzieci?”, albo: „Czy jeden z napastników krzyczał na kobietę?”, czy też: „Czy ubranie kobiety podarło się w walce?”. W rzeczywistości, w odczytanej bada-

¹ Zamiast rozwlekłego terminu „podatność na sugestie” w artykule tym będzie używane pojęcie „sugestybilność”. Zdecydowano się na ten termin, chociaż nie ma go w języku polskim, ponieważ istniejące pojęcie „sugestywność” odnosi się raczej do efektywności wywierania sugestii niż podatności na nie (por. szerszą dyskusję na ten temat w: Polczyk, 2003).

nemu historyjce, nie było mowy ani o tym, że kobieta miała dzieci, ani że napastnicy krzyczeli na kobietę, ani że jej ubranie zostało uszkodzone. Przesłanki zawarte w tych pytaniach są jednak logiczne dla zdarzenia, o którym mowa w historyjce, czyli napadu na kobietę. Jeśli badany odpowie w sposób zgodny z przesłanką, lecz niezgodny z treścią historyjki, traktowane jest to jako przejaw pierwszego z aspektów sugestybilności interrogatywnej – Ulegania Sugestiom. W sumie, w skali Ulegania Sugestiom, badany może otrzymać od zera do 15 punktów, ponieważ pięć pytań jest powiązanych z treścią historyjki i nie służą one pomiarowi sugestybilności, lecz uwiarygodnieniu całej procedury.

Kolejnym elementem testu jest negatywna informacja zwrotna, polegająca na tym, że po odpowiedzeniu przez badanego na pytania, komunikuje mu się, iż popełnił on sporo błędów, że w związku z tym wszystkie 20 pytań zostanie zadanych ponownie, i tym razem powinien się postarać odpowiadać dokładniej. Następnie badany odpowiada na te same pytania, a badający rejestruje każdą zmianę odpowiedzi. Na przykład, jeśli badany za pierwszym razem odpowiedział, że kobieta miała jedno dziecko, a za drugim, że dwoje, lub też, zapytany, czy napastnik krzyczał na kobietę, odpowiedział raz, że nie, a drugi raz, że tak – badany otrzymuje po jednym punkcie na skali Zmian Odpowiedzi. W sumie badany może w tej skali uzyskać od zera do 20 punktów, ponieważ pod kątem zmian odpowiedzi analizuje się też pytania buforujące. Wskaźniki Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi można zsumować, uzyskując wskaźnik Sugestybilności Ogólnej, o możliwym zakresie wyników od zera do 35 punktów. Możliwe jest też obliczenie wskaźnika Ulegania Sugestiom po negatywnej informacji zwrotnej.

Skala ta w różnych badaniach wykazała zadowalającą rzetelność i trafność. Dane dotyczące jej polskiej wersji również wskazują na nie najwyższą wprawdzie, ale akceptowalną rzetelność, istnieją też wstępne dane potwierdzające jej trafność (Polczyk, 2000, Polczyk, 2005).

□ 2. Wiek a sugestybilność interrogatywna

Wiele badań przeprowadzonych za pomocą skal Gudjonssona dotyczyło zagadnienia związku wieku z sugestybilnością interrogatywną, jednak wyprowadzenie spójnych wniosków z tych badań jest skomplikowane, ponieważ z uwagi na specyfikę i przeznaczenie skal Gudjonssona, badani, zarówno dorośli, jak i dzieci, byli często osobami niepełnosprawnymi umysłowo lub świadkami w sprawach sądowych. Analizy przedstawione w niniejszym artykule, dotyczące zmian sugestybilności interrogatywnej na przestrzeni życia, będą uwzględniać wyłącznie osoby zdrowe o normalnym poziomie rozwoju umysłowego, nawet jeśli znacznie zawęzi to liczbę dostępnych danych źródłowych. Uwzględnienie bowiem również osób dorosłych i dzieci zaburzonych umysłowo i/lub badanych w kontek-

ście spraw sądowych, skomplikowałyby znacznie analizy dotyczące wpływu wieku, z uwagi na to, że osoby takie różnią się, i to znacznie, pod względem sugestybilności, od osób z populacji ogólnej. Na przykład dorosłe osoby z ilorazem inteligencji w zakresie 57–75 punktów mają średnio przeszło dwa razy wyższe wyniki w Uleganiu Sugestiom niż osoby z populacji ogólnej (por. Gudjonsson, 1997). Z analiz wyłączono też niektóre eksperymenty, w których zastosowano manipulacje odbiegające od standardowej procedury przewidzianej dla skal GSS. Na przykład pominięto badania Warren, Hulse-Trotter i Tubbs (1991), w których dzieciom 7-letnim odtwarzano historię dwukrotnie oraz zastosowano ostrzeżenia przed dezinformacją. Pominięto również badania, w których sugestybilność interrogatywną mierzono za pomocą innych narzędzi niż skale Gudjonssona, na przykład Bonn Test of Statement Suggestibility (BTSS, Candel, Merckelbach i Murris, 2000) albo Video Suggestibility Scale for Children (VSSC, Scullin i Ceci, 2001). Specyfika tych narzędzi uniemożliwia bowiem bezpośrednio porównywanie wyników otrzymanych za ich pomocą z rezultatami uzyskiwanymi przy użyciu skal GSS, stosowanymi w większości badań, a tym samym czyni je nieprzydatnymi dla analiz dotyczących zmian sugestybilności interrogatywnej w ciągu życia.

W analizach przedstawionych w niniejszym artykule wyróżniono cztery okresy życia: dzieciństwo: wiek poniżej 12 lat, dorastanie: 13–17 lat, dorosłość: 18–60 lat i wiek podeszły: powyżej 60 lat. Analizie poddano trzy wskaźniki sugestybilności: Uleganie Sugestiom, Zmiany Odpowiedzi oraz Ogólną Sugestybilność. Pominięto Uleganie Sugestiom po negatywnej informacji zwrotnej, ponieważ wskaźnik ten często był niewzględniany w pracach stanowiących podstawę niniejszych analiz. Uwzględniono natomiast wskaźnik Odtwarzania Bezpośredniego, ponieważ w dotychczasowych badaniach okazywał się on skorelowany z sugestybilnością i jego analiza może pomóc w zrozumieniu mechanizmów decydujących o zmianach sugestybilności zachodzących z wiekiem.

Poniżej zostaną krótko scharakteryzowane badania dotyczące sugestybilności interrogatywnej u osób w różnym wieku.

■ 2.1. Sugestybilność interrogatywna u osób dorosłych

Gudjonsson (1997), w podręczniku do skal GSS, przedstawił normy dla osób dorosłych, dla obydwu skal (Tab. 1). Normy te będą podstawą analiz wykonanych w niniejszej pracy, ponieważ zbliżone do nich wyniki uzyskuje się w zdecydowanej większości badań. Dotyczy to również badań spoza anglosaskiego obszaru językowego; wyniki zbliżone do norm zawartych w podręczniku Gudjonssona uzyskano na przykład na próbach wykorzystujących holenderską adaptację skali GSS 1 (Merckelbach, Muris, Rassin i Horselenberg, 2000), adaptację islandzką skali GSS 1 (Haraldsson, 1985) oraz polską adaptację obu wersji skal GSS (Polczyk, 2000; Polczyk, 2005). Nieco niższe wartości wyników sugestybilności interroga-

tywnej uzyskiwano natomiast na próbach niemieckich (Hübner, 1994; Wolfradt i Meyer, 1998).

Średnie i odchylenia standardowe dla obu skal w poszczególnych wskaźnikach sugestybilności są bardzo podobne dla obu wersji skal, zatem Gudjonsson (1997) uważa za dopuszczalne posługiwanie się nimi zamiennie.

■ 2.2. Sugestybilność interrogatywna u dzieci

Jak już wspomniano powyżej, w niniejszych analizach uwzględniono wyłącznie badania przeprowadzone za pomocą skal GSS na dzieciach nieupośledzonych umysłowo. W niektórych eksperymentach brały udział zarówno dzieci zdrowe, jak i upośledzone; do metaanalizy wybrano wtedy tylko dane dotyczące dzieci zdrowych.

Danielsdottir, Sigurgeirsdottir, Einarsdottir i Haraldsson (1993) przebadali, za pomocą skali GSS 2, po 20 dziewczynek i chłopców w wieku 6, 8, 10 i 12 lat, z populacji normalnej (bez zaburzeń). Wiek badanych dzieci różnicował istotnie statystycznie Uleganie Sugestiom (spadek z wartości 8,5 u sześciolatków do 5,5 u dziesięciolatków). Grupy sześcio-, ośmio- i dziesięciolatków nie różniły się natomiast między sobą Zmianami Odpowiedzi. Ogólnie dzieci, w wieku od 6 do 10 lat, uzyskały średnio we wskaźniku Ulegania Sugestiom wartość 6,7, a we wskaźniku Zmian Odpowiedzi wartość 4,8.

Gudjonsson i Henry (2003) porównali sugestybilność interrogatywną osób dorosłych i dzieci o normalnej oraz o obniżonej inteligencji. Próba dzieci zdrowych liczyła w tych badaniach 44 osoby, w wieku od 11 do 12 lat. Średnie u dzieci normalnych dla obydwu wskaźników sugestybilności, wynoszące 4,6 i 3,4, były podobne do norm dla osób dorosłych.

Young, Powell i Dudgeon (2003), za pomocą skali GSS 2, przebadali 75 dzieci upośledzonych umysłowo oraz 83 dzieci o normalnym poziomie rozwoju umysłowego. W próbie dzieci normalnych średnie Uleganie Sugestiom wynosiło 6,6, a średnia wartość wskaźnika Zmian Odpowiedzi 5,8; obie te wartości były wyraźnie wyższe niż normy dla osób dorosłych.

Podsumowując wyniki uzyskiwane podczas badań dzieci poniżej 12. roku życia, można stwierdzić, że – z jednym wyjątkiem (Gudjonsson i Henry, 2003) – wskazują one, że dzieci mają od osób dorosłych wyższe obydwa wskaźniki sugestybilności interrogatywnej. Wielkość tej różnicy nie była duża i wynosiła najczęściej 2–3 punkty.

■ 2.3. Sugestybilność interrogatywna u osób w wieku dorastania

Niniejszy artykuł, jak stwierdzono powyżej, dotyczy wyłącznie zmian rozwojowych osób niezaburzonych, o normalnej wydolności poznawczej i testowanych nie w kontekście dochodzenia policyjnego, i takie też badania uwzględnia. Wyjątek od tej reguły zdecydowano się zrobić w przypadku okresu dorastania. Dostępne dla tego okresu są trzy badania, przy

czym dwa z nich (Gudjonsson i Singh, 1984; Richardson, Gudjonsson i Kelly, 1995) dotyczyły osób młodocianych oskarżonych o przestępstwa i wykroczenia, natomiast w trzecim (Singh i Gudjonsson, 1992) osobami badanymi nie byli podejrzani o wykroczenia. Zdecydowano się uwzględnić wszystkie te trzy badania, ponieważ przyniosły one niemal identyczne wyniki, na przykład średnie dla Ulegania Sugestiom były identyczne z dokładnością do jednego miejsca po przecinku.

Gudjonsson i Singh (1984) przebadali 31 chłopców w wieku od 11 do 16 lat, oskarżonych (z wyjątkiem jednej osoby) o wykroczenia i przestępstwa. Średnie dla Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi wynosiły odpowiednio: 5,5 oraz 5,0. Singh i Gudjonsson (1992) przebadali 40 chłopców w wieku od 11 do 16 lat, niekaranych ani nieoskarżonych o wykroczenia. Średnia dla Ulegania Sugestiom była identyczna, jak w poprzednich badaniach (5,5), niemal identyczna była też średnia dla Zmian Odpowiedzi: 4,9. Richardson i in. (1995) w kolejnej replikacji tych badań przebadali 65 chłopców w wieku od 11 do 17 lat, w większości oskarżonych o poważne przestępstwa. Średnie i odchylenia standardowe dla Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi wyniosły w tych badaniach odpowiednio: 5,5 i 6,1.

Ponieważ przyjęto, że osoby w wieku 12 lat są już w okresie dorastania, do danych dotyczących tego okresu należy dodać 12-letnie osoby z badań Danielsdottira i in. (1992). W badaniach tych 12-letnie osoby (łącznie dziewczynki i chłopcy) miały we wskaźnikach Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi średnie równe odpowiednio: 4,3 i 3,7.

Podsumowując wyniki badań nad okresem dorastania, można zauważyć dużą zbieżność i replikowalność wyników dotyczących wskaźnika Ulegania Sugestiom – we wszystkich pięciu opisywanych próbkach jego wartości były bardzo podobne do norm dla osób dorosłych. Wyniki dotyczące wskaźnika Zmian Odpowiedzi są mniej jednoznaczne – w trzech spośród pięciu opisywanych eksperymentów dorastający badani mieli wyniki wyraźnie wyższe niż norma dla osób dorosłych, w pozostałych dwóch nie było większych różnic. Warto też zauważyć, że w trzech eksperymentach, w których adolescenty byli bardziej skłonni do zmieniania odpowiedzi, osobami badanymi byli wyłącznie chłopcy.

■ 2.4. Sugestybilność interogatywna u osób w wieku podeszłym

O ile nam wiadomo, jedynym eksperymentem, w którym u znaczącej liczby badanych w starszym wieku zmierzono, za pomocą skali Gudjonssona, sugestybilność interogatywną, są badania Polczyka, Wesołowskiej, Gąbarczyk, Minakowskiej, Supskiej i Bomby (2004). Górna granica wieku osób badanych znajdowała się wprawdzie w niektórych eksperymentach opisanych w literaturze powyżej 60. roku życia, na przykład w podręczniku Gudjonssona (1997) zakres wieku, w próbie ogólnej, w wypadku skali GSS 1, wynosił od 16 do 62 lat, a w wypadku skali GSS 2 – od 16 nawet do 69 lat, jednak z odnośnych średnich i odchyleń standardowych widać

wyraźnie, że osoby w podeszłym wieku stanowiły w tych próbach pojedyncze przypadki (patrz Tab. 1).

Polczyk i in. (2004) za pomocą skali GSS 2 zmierzili sugestybilność interrogatywną u 42 osób (30 kobiet i 12 mężczyzn) w średnim wieku 64,1 lat ($s=9,5$, zakres 49–88 lat). W badanej próbie 17 osób (40,5%) było w wieku od 49 do 60 lat, 16 osób (38,1%) w wieku od 61 do 70 lat, a 9 osób (21,4%) było w wieku od 71 do 88 lat, w tym jedna osoba miała 82 lata, a jedna – 88 lat. Badani byli ochotnikami, którzy odpowiedzieli na ogłoszenia Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, zachęcające do zbadania wydolności swojej pamięci.

Badanie skalą GSS 2 stanowiło część większego eksperymentu, a odstęp czasowy między pierwszym odtwarzaniem historyjki a zadaniem pytań wypełniony był wykonywaniem przez badanych poszczególnych testów ze Skali Pamięci Wechslera (Wechsler, 1945; polska adaptacja: Choynowski, 1959).

Polczyk i in. (2004) stwierdzili, że średnia dla Ulegania Sugestiom w omawianej próbie wynosiła 5,6, a dla Zmian Odpowiedzi: 4,7. Wynika z tego, że podatność na sugestie zawarte w pytaniach jest nieco wyższa u osób w wieku podeszłym, w porównaniu z normami dla osób dorosłych, lecz różnica ta była niewielka, gdyż wynosiła około 1 punktu. Nieco wyższa różnica, wynosząca 1,7 punktu, wystąpiła we wskaźniku Zmian Odpowiedzi.

❑ 3. Metaanaliza badań dotyczących związku wieku z sugestybilnością interrogatywną

W celu uzyskania syntezy przedstawionych powyżej badań, wykonano serię metaanaliz. Przyjęto, że grupą odniesienia jest grupa osób dorosłych, i porównywano z nią pozostałe trzy grupy wiekowe: dzieci, osoby dorastające i osoby w wieku podeszłym, w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy wyniki tych trzech grup wiekowych różnią się (i w jakim stopniu) od wyników osób dorosłych². Wszystkie dane szczegółowe, które poddano metaanalizie, włącznie z danymi dotyczącymi Odtwarzania Bezpośredniego, zestawione są w Tab. 1.

² Doskonalszą metodą analizy byłoby oczywiście porównywanie wszystkich grup wiekowych między sobą – dzieci z dorastającymi, dorastających z dorosłymi, dzieci z dorosłymi i tak dalej. Nie było to jednak możliwe z uwagi na niewielką liczbę badań źródłowych, dotyczących związku wieku z sugestybilnością interrogatywną, zaledwie wystarczającą do wykonania analiz przedstawionych w tym artykule.

Tabela 1

Zestawienie danych dotyczących średnich wartości sugestybilności interogatywnej w różnych grupach wiekowych

Źródło	Wersja skali GSS	n	Wiek	Grupa wiekowa	Odtwarzanie Bezpośrednie	Uleganie Sugestiom	Zmiany Odpowiedzi	Ogólna Sugestybilność
Gudjonsson, 1997	GSS1	157	29 (8,9)	Dorosłość	21,3 (7,1)	4,6 (3,0)	2,9 (2,5)	7,5 (4,6)
Gudjonsson, 1997	GSS2	83	30 (8,8)	Dorosłość	19,7 (6,1)	4,5 (3,6)	3,0 (3,0)	7,5 (5,3)
Gudjonsson i Singh, 1984	GSS1	31	11-16	Dorastanie	16,9 (6,6)	5,5 (3,1)	5,0 (3,7)	10,5 (5,1)
Singh i Gudjonsson, 1992	GSS1	40	11-16	Dorastanie	15,8 (5,5)	5,5 (3,2)	4,9 (2,7)	10,4 (4,4)
Richardson i in., 1995	GSS1	65	15,5 (1,4)	Dorastanie	18,2 (6,4)	5,5 (2,7)	6,1 (3,4)	11,7 (4,7)
		20	6,8	Dzieci	7,2 (4,3)	7,7 (4,1)	5,9 (3,3)	13,5 (5,0)
		20	8,8	Dzieci	11,5 (5,3)	6,7 (3,5)	6,2 (4,1)	12,9 (6,8)
		20	10,8	Dzieci	15,0 (6,5)	5,4 (2,8)	4,7 (3,6)	10,1 (5,3)
		20	12,0	Dorastanie	20,0 (6,0)	4,0 (2,5)	4,6 (3,4)	8,6 (4,8)
Danielsdottir i in., 1993	GSS2	20	6,8	Dzieci	6,8 (3,7)	9,3 (4,4)	4,3 (2,7)	13,5 (5,3)
		20	8,8	Dzieci	13,4 (6,3)	5,4 (4,1)	3,6 (2,6)	9,0 (6,0)
		20	10,8	Dzieci	19,0 (5,8)	5,6 (3,5)	4,4 (2,6)	9,9 (5,5)
		20	12	Dorastanie	23,2 (5,1)	4,6 (3,0)	2,9 (2,0)	7,5 (4,0)
Gudjonsson i Henry, 1993	GSS2	44	11-12	Dzieci	17,1 (5,9)	4,6 (2,9)	3,4 (2,6)	7,9 (3,8)
Young i in., 2003	GSS2	83	9,0 (2,3)	Dzieci	br. danych	6,6 (3,2)	5,8 (3,2)	12,4 (3,2)
Poleczyk i in. (w druku)	GSS2	42	64,1 (9,5)	W. podeszły	10,9 (5,4)	5,6 (3,3)	4,7 (2,8)	10,3 (5,0)

(W nawiasach podano odchylenia standardowe)

Dla grupy odniesienia, czyli osób dorosłych, istnieją dane pochodzące z obu wersji skali Gudjonssona. Wygenerowano z nich wynik wspólny dla Ulegania Sugestiom, Zmian Odpowiedzi oraz Sugestybilności Ogólnej, a także dla Odtwarzania Bezpośredniego, poprzez obliczenie średniej ważonej dla obu wersji skali. Zabieg taki wydaje się uprawniony w świetle faktu, że wyniki uzyskiwane za pomocą obu wersji skali nie różnią się od siebie istotnie statystycznie (Gudjonsson, 1997). W podobny sposób wyznaczono wspólne odchylenia standardowe. Uzyskane w ten sposób średnie ważone dla grupy osób dorosłych wyniosły odpowiednio: dla Ulegania Sugestiom: 4,6 ($\underline{s}=3,2$); dla Zmian Odpowiedzi: 2,9 ($\underline{s}=2,7$), dla Ogólnej Sugestybilności: 7,5 ($\underline{s}=4,8$), a dla Odtwarzania Bezpośredniego: 20,7 ($\underline{s}=6,8$). Z wartościami tymi porównywano wyniki dla poszczególnych grup wiekowych z innych eksperymentów, wykonując trzy metaanalizy, dotyczące różnic między: (1) dziećmi a dorosłymi, (2) osobami dorastającymi a dorosłymi oraz (3) osobami w wieku podeszłym a dorosłymi. Analizie poddano wskaźniki Ulegania Sugestiom, Zmian Odpowiedzi, Ogólnej Sugestybilności, oraz dodatkowo, Odtwarzania Bezpośredniego. Dla każdego z poszczególnych eksperymentów źródłowych wyznaczono najpierw standaryzowaną różnicę między średnią dla danej grupy wiekowej a średnią dla grupy dorosłych, poprzez obliczenie wskaźnika d Cohena. Następnie wyznaczono ogólną wielkość efektu, syntetyzującą efekty z poszczególnych eksperymentów, poprzez wyznaczenie d Cohena oraz g Hedgesa, każdorazowo stosując metodę efektów stałych oraz efektów losowych (w wypadku porównania osób dorosłych z osobami w wieku podeszłym, efekty stałe równały się oczywiście losowym, ponieważ dla osób w tym wieku dostępny był tylko jeden eksperyment źródłowy). Wskaźniki d Cohena i g Hedgesa, wyznaczone obiema technikami, przyniosły bardzo podobne wyniki, zatem przedstawiono wyniki tylko jednej z nich – wskaźnik d Cohena wyznaczony za pomocą efektów losowych. Dla wszystkich efektów obliczono 95-procentowe przedziały ufności oraz poziom prawdopodobieństwa p . Uzyskane wyniki zawarte są w Tab. 2.

Jak widać, wszystkie efekty dotyczące sugestybilności okazały się statystycznie istotne (z wyjątkiem Ulegania Sugestiom, w wypadku porównania między dorosłymi a osobami w wieku podeszłym, co może wynikać z niewielkiej liczebności próby osób starszych). Efekty te polegały na tym, że osoby dorosłe miały sugestybilność niższą niż dzieci, osoby dorastające oraz osoby w wieku podeszłym. Uzyskane wielkości efektu były w każdym z trzech porównań większe dla Zmian Odpowiedzi niż dla Ulegania Sugestiom, co wskazuje, że wiek jest w większym stopniu powiązany z pierwszym z tych wskaźników niż z drugim. Ogólnie jednak można stwierdzić, że uzyskane efekty były niewielkie. Cohen (1988) zaproponował, by efekty o wielkości $d=0,2$ traktować jako słabe, 0,5 – jako umiarkowane, a 0,8 i większe – jako silne. Według tej konwencji, uzyskane w przedstawionej metaanalizie efekty dla Ulegania Sugestiom można

uznać za słabe w wypadku porównania między dorosłymi a dorastającymi oraz między dorosłymi a starszymi, natomiast dla porównania między dziećmi a dorosłymi za umiarkowane. Wszystkie efekty uzyskane dla Zmian Odpowiedzi można natomiast uznać za umiarkowane w sile.

Tabela 2

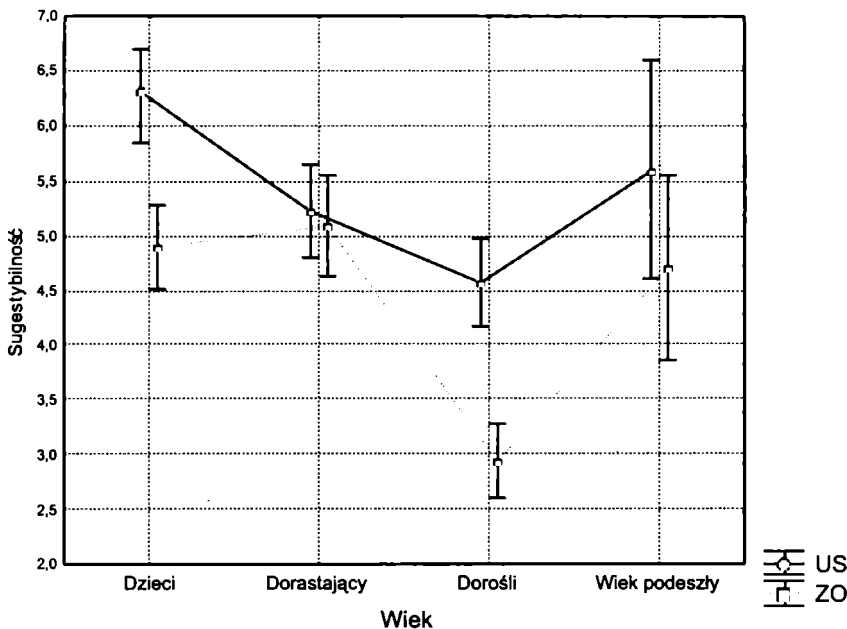
Wyniki metaanalizy porównującej dzieci, osoby dorastające oraz osoby w wieku podeszłym z osobami dorosłymi

	<u>d</u> Cohena	95% przedziały ufności	<u>p</u>	<u>r</u>
Dorośli a dzieci				
Uleganie Sugestiom	0,55	0,24–0,85	<0,001	0,27
Zmiany Odpowiedzi	0,68	0,40–0,96	<0,001	0,32
Ogólna Sugestybilność	0,76	0,42–1,10	<0,001	0,36
Odtwarzanie Bezpośrednie	1,17	0,65–1,69	<0,001	0,50
Dorośli a dorastający				
Uleganie Sugestiom	0,24	0,08–0,40	0,004	0,12
Zmiany Odpowiedzi	0,67	0,32–1,02	<0,001	0,32
Ogólna Sugestybilność	0,50	0,20–0,80	0,001	0,24
Odtwarzanie Bezpośrednie	0,30	–0,04–0,65	0,08	0,15
Dorośli a osoby w wieku podeszłym				
Uleganie Sugestiom	0,31	–0,02–0,64	0,07	0,15
Zmiany Odpowiedzi	0,66	0,33–0,99	<0,001	0,31
Ogólna Sugestybilność	0,59	0,25–0,91	0,001	0,15
Odtwarzanie Bezpośrednie	1,48	1,15–1,81	<0,001	0,59

Uwaga – wszystkie efekty dla sugestybilności polegają na tym, że dorośli mają wyniki niższe niż pozostałe grupy. Efekty dla Odtwarzania Bezpośredniego polegają na tym, że dorośli mają lepszą pamięć od dzieci i osób w wieku podeszłym, nie różnią się natomiast istotnie statystycznie od osób dorastających.

W Tab. 2 umieszczono też przeliczenie wskaźników wielkości efektu d na współczynniki r Pearsona. Jak widać, „korelacja” między wiekiem wynosiła, dla różnych wskaźników i grup, od 0,12 do 0,36, czyli miała wartości od niskich do umiarkowanych.

Dla lepszego zilustrowania uzyskanych wyników, obliczono średnie ważone i ich przedziały ufności dla wskaźników Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi w czterech badanych grupach. Średnie te przedstawione są na Wykresie 1.

Wykres 1. Średnie wagone dla Ulegania Sugestiom i Zmian Odpowiedzi w czterech badanych grupach wiekowych

Na wykresie tym wyraźnie widać, że zależność między sugestybilnością interrogatywną a wiekiem jest U-kształtna. W wypadku Ulegania Sugestiom, sugestybilność jest największa u dzieci, mniejsza u dorastających i jeszcze mniejsza u dorosłych, po czym rośnie ponownie u osób w wieku podeszłym. Zmienianie Odpowiedzi było natomiast największe u dzieci i dorastających, malało w wieku dojrzałym, i wzrastało ponownie u osób w wieku podeszłym.

Nieliniowy (n-kształtny) okazał się też związek między wiekiem a Ocena Bezpośrednim, ponieważ średnie wagone w wypadku tego wskaźnika dla grup dzieci, osób dorastających, dorosłych i osób w wieku podeszłym wyniosły odpowiednio: 13,5, 18,2, 20,8 i 10,9, a wielkość efektu były następujące: dla porównania między dziećmi a dorosłymi: 17 ($p < 0,001$), dla porównania między dorastającymi i dorosłymi: 0,3 ($p = 0,08$), a dla porównania między osobami w wieku podeszłym a dorosłymi: 1,48 ($p < 0,001$). Jak z tego wynika, osoby dorastające nie różniły się istotnie od dorosłych jakością zapamiętania historyjki.

Wykonana metaanaliza dotyczyła wyłącznie różnic między dorosłymi a pozostałymi grupami wiekowymi, lecz w celu porównania dzieci i osób dorastających można posłużyć się zaznaczonymi na wykresie przedziałami ufności. W wypadku Ulegania Sugestiom, średnia dla dzieci nie jest zawarta w przedziale ufności średniej dla dorastających (i odwrotnie), co pozwala wnioskować, że obie te średnie różnią się od siebie istotnie statystycznie. Natomiast Zmiany Odpowiedzi nie różnią się istotnie między grupą dzieci i dorastającymi. Porównania dotyczące osób w wieku podeszłym są trudne, ponieważ z uwagi na małą ich liczebność, przedziały ufności są bardzo szerokie, co nakazuje powstrzymać się od dalszych wniosków.

Analizując wykres, można też zauważyć fakt, o którym wspomniano już powyżej: że zaobserwowane różnice międzywiekowe nie są zbyt duże. Dla Ulegania Sugestiom największa zaobserwowana różnica (pomiędzy dziećmi a dorosłymi) wyniosła zaledwie 1,7 punktu (w skali od zera do 15 punktów), a Zmianami Odpowiedzi najsilniej różnili się dorastający od dorosłych – o 2,1 punktu w skali od zera do 20 punktów. Potwierdza to wyniki uzyskane za pomocą analiz wielkości efektu, które, ogólnie mówiąc, wskazywały na słaby lub umiarkowany związek między wiekiem a sugestybilnością.

Podsumowując uzyskane wyniki, można wywnioskować, że stwierdzono istotny statystycznie związek wieku z sugestybilnością interrogatywną o U-kształtnej postaci: dorośli byli mniej sugestybilni niż dzieci, dorastający oraz osoby w podeszłym wieku. Różnice były większe w wypadku Zmian Odpowiedzi niż Ulegania Sugestiom, ogólnie jednak były umiarkowane.

□ 4. Dyskusja wyników

■ 4.1. Związek wieku z sugestybilnością interrogatywną

Przedstawiona w tym artykule metaanaliza miała na celu syntezę danych dotyczących związku wieku z sugestybilnością interrogatywną. Uzyskane wyniki wskazują, że osoby dorastające, to znaczy w wieku od 12 do 18 lat, oraz dzieci w wieku od 6 do 12 lat, mają, w porównaniu z osobami dorosłymi, wyższe wyniki we wskaźnikach: Ulegania Sugestiom, Zmian Odpowiedzi oraz Sugestybilności Ogólnej. Osoby w wieku podeszłym (powyżej 60 lat) miały od osób dorosłych wyższy wskaźnik Zmian Odpowiedzi oraz Sugestybilności Ogólnej; miały też wyższe wartości wskaźnika Ulegania Sugestiom, lecz w tym przypadku różnica pozostawała na granicy istotności statystycznej ($p=0,07$). Najogólniej mówiąc, wyniki te wskazują na U-kształtną relację między wiekiem a sugestybil-

nością, ponieważ maleje ona od dzieciństwa, poprzez dorastanie, do dorosłości, po czym znowu rośnie w wieku podeszłym.

Taki wzorzec związku między wiekiem a sugestybilnością interrogatywną jest odmienny od wzorca charakterystycznego dla innych rodzajów sugestybilności, na przykład podatności hipnotycznej, która jest ujemnie skorelowana z wiekiem – dzieci są bardziej podatne od osób dorosłych, lecz osoby w wieku podeszłym są mniej podatne od dorosłych (Morgan i Hilgard, 1973). Pośrednio potwierdza to tezę Gudjonssona (2003), iż sugestybilność interrogatywna jest specjalnym rodzajem podatności na wpływ, odrębnym w stosunku do innych rodzajów sugestybilności pod względem swych mechanizmów i korelatów.

Drugim ważnym wynikiem przeprowadzonej metaanalizy są oszacowania wielkości efektów dotyczących różnic między osobami dorosłymi a pozostałymi grupami wiekowymi. We wszystkich badanych grupach wiekowych efekty były silniejsze w wypadku Zmian Odpowiedzi niż Ulegania Sugestiom, co wskazuje na to, że wiek silniej wpływa na tendencję do zmieniania swoich odpowiedzi pod wpływem negatywnej informacji zwrotnej, niż na kierowanie się przesłankami zawartymi w pytaniach. Ogólnie jednak można zauważyć, że uzyskane wielkości efektów są niewielkie lub umiarkowane. Fakt ten trzeba uwzględnić w interpretacji uzyskanych wyników. Na przykład Gudjonsson (1997) podał, że adolescenti mają od osób dorosłych wyższe wyniki w Zmianach Odpowiedzi, lecz nie w wypadku Ulegania Sugestiom, natomiast dzieci mają zawyżone oba te wskaźniki. Z przedstawionej w niniejszym artykule metaanalizy wynika, że również osoby dorastające mają istotnie statystycznie wyższe Uleganie Sugestiom od dorosłych. Wyniki te jednak nie są zasadniczo sprzeczne z tezą Gudjonssona (1997), ponieważ różnica w Zmianach Odpowiedzi między adolescentami a dorosłymi, choć istotna statystycznie, była jednak bardzo niewielka (d wynosiło 0,24, co odpowiada współczynnikowi r Pearsona 0,12 i procentowi wariancji wyjaśnionej 1,4%). Również na Wykresie 1 widać, że różnica między osobami dorastającymi a dorosłymi w zakresie Zmian Odpowiedzi wynosiła zaledwie około pół punktu – jest to więc różnica w praktyce pomijalna.

■ 4.2. Mechanizmy związku sugestybilności interrogatywnej z wiekiem

Przedstawione analizy nie mogą jednoznacznie wyjaśnić mechanizmów decydujących o zmianach sugestybilności interrogatywnej związanych z wiekiem, ponieważ mają one naturę opisową i przedstawiają raczej, niż wyjaśniają, związek między tymi dwiema zmiennymi. Uzyskane dane pozwalają jednak na postawienie przynajmniej pewnych hipotez, szczególnie jeśli weźmie się pod uwagę dotychczasowe wyniki badań na temat korelatów sugestybilności interrogatywnej, kształt związku sugestybilności z wiekiem oraz uwzględni fakt, że większe różnice między grupami

wiekowymi zaobserwowano w wypadku Zmian Odpowiedzi niż Ulegania Sugestiom.

Ponieważ sugestybilność wykazuje związek z wiekiem o kształcie krzywoliniowym, zatem próbując wyjaśnić ten związek, można poszukiwać takich cech indywidualnych, które odznaczają się podobnym kształtem związku z wiekiem, a jednocześnie są wyznacznikami sugestybilności. Dobrą kandydatką na taką cechę jest pamięć.

Z dotychczasowych badań wynika, że pamięć, a ściślej mówiąc bezpośrednio i odroczone pamięć historyjki zawartej w skalach GSS, jest jednym z najlepiej udokumentowanych korelatów sugestybilności interogatywnej (Gudjonsson, 2003). Ponieważ wiadomo, że jakość funkcjonowania pamięci jest krzywoliniowo powiązana z wiekiem (jest gorsza u dzieci i osób w wieku podeszłym, a lepsza u dorosłych, co zaobserwowano również w niniejszych badaniach), zatem cecha ta, a ściślej mówiąc jej zmiany w toku życia człowieka, mogą w pewnym stopniu tłumaczyć zaobserwowane zmiany w sugestybilności interogatywnej.

Trzeba jednak zauważyć, że z uzyskanych w niniejszych badaniach danych wynika, że wiek był znacznie silniej powiązany z pamięcią niż z sugestybilnością. Wielkości efektu dla porównań dotyczących sugestybilności sięgały co najwyżej 0,68 (co odpowiada współczynnikowi korelacji Pearsona rzędu 0,31), natomiast dla pamięci dochodziły do 1,48 (co odpowiada korelacji równej 0,59). Co więcej, osoby dorastające nie różniły się istotnie od dorosłych pamięcią, natomiast różniły się od nich Zmianami Odpowiedzi, jak również, chociaż w znacznie słabszym stopniu, Uleganiem Sugestiom. Warto też spostrzec, że osoby w wieku podeszłym miały nieznacznie tylko zawyżone wyniki w skali Ulegania Sugestiom w porównaniu z normami dla osób dorosłych, pomimo znacznie gorszego zapamiętania historyjki. Zatem pamięć, choć prawdopodobnie jest ważnym wyznacznikiem sugestybilności interogatywnej, z pewnością nie jest jej jedynym wyznacznikiem.

Innymi cechami indywidualnymi, które mogą tłumaczyć zaobserwowane trendy rozwojowe w sugestybilności interogatywnej, są pewność siebie i zależność od autorytetu.

Dzieci są mniej pewne siebie i bardziej zależne od autorytetu niż dorośli. Wyższe wyniki dzieci w obu skalach sugestybilności mogą być skutkiem ich słabszej pamięci, lecz również mniejszej pewności siebie i silniejszej zależności od autorytetu. Osoby dorastające nie miały zbyt wielu zawyżonych wyników w skali Ulegania Sugestiom, być może dlatego, że ich pamięć funkcjonuje już na poziomie osób dorosłych – już w wieku 12 lat pamięć działa podobnie jak u osób dorosłych (Cole i Loftus, 1987). Natomiast wysokie wyniki w skali Zmian Odpowiedzi, czyli we wskaźniku poprzedzonym negatywną informacją zwrotną o dotychczasowych osiągnięciach, mogły być skutkiem braku pewności siebie i niewysokiej samooceny, zdarzającej się często u dorastającej młodzieży.

■ 4.3. Słabości wykonanej analizy

Na koniec wspomnieć trzeba o ostrożności, niezbędnej podczas interpretowania przedstawionych analiz, ponieważ nie są one wolne od niedoskonałości metodologicznych. Przede wszystkim oparte są one na poprzecznym planie badawczym, uznawanym w badaniach dotyczących zmian rozwojowych za plan zdecydowanie najslabszy (Schaie, 1998). Tylko badania oparte na planach sekwencyjnych, będących kombinacją badań poprzecznych i podłużnych, pozwalają należycie kontrolować efekty momentu pomiaru, wieku i kohorty, a tym samym z większym prawdopodobieństwem przypisać zaobserwowane różnice wiekowi osób badanych (Schaie, 1998).

Po drugie, liczba badań wykorzystanych do syntezy była bardzo niewielka, a w wypadku osób w wieku podeszłym wykorzystano tylko jeden eksperyment. Nakazuje to traktować uzyskane wyniki jako wstępne, zwłaszcza w wypadku osób w wieku podeszłym. Warto tu też wspomnieć, że kiedy porównuje się osoby w wieku podeszłym z osobami bardzo młodymi i sprawnymi poznawczo, to uzyskane wyniki nie są całkowicie spójne z tymi opisanymi powyżej, na przykład osoby w podeszłym wieku mają zawyżone, w porównaniu z osobami bardzo młodymi, Uleganie Sugestiom (Polczyk i in., 2004). Po trzecie, metaanalizę przeprowadzono w sposób nietypowy – poprzez porównywanie poszczególnych grup wiekowych do jednej grupy odniesienia, to jest do grupy dorosłych.

Pomimo tych słabości wydaje się jednak, że uzyskane wyniki są użyteczne jako synteza dotychczasowych badań na temat związku między wiekiem a sugestybilnością i mogą stanowić interesujące źródło hipotez dotyczących mechanizmu związku z tymi zmiennymi.